

POLITICA DE COLONIZARE ȘI DE DEZNAȚIONALIZARE PROMOVATĂ DE ȚARISM ÎN BASARABIA (1812-1917)

Dr.conf. V. Vasilos

Universitatea Tehnică a Moldovei

"Ce s-a făcut în această sută de ani în Basarabia de către "bunul nostru vecin", care de sute de ani strigă că a fost, este și va fi " eliberatorul popoarelor balcanice"? R u s i f i c a r e ".

(Dr. Petre Cazacu, 1912)

Teritoriul românesc dintre Prut, Nistru, Dunăre și Marea Neagră, anexat de Imperiul țarist în urma semnării tratatului de pace ruso-turc de la București din 16/28 mai 1812, numit ulterior Basarabia, avea o suprafață de 44.422 km². Termenul de Basarabia, ce desemna mai înainte Bugeacul, zonă restrânsă de la nordul gurilor Dunării și care se afla sub dominația otomană, a fost extins la 1813 asupra întregului spațiu dintre Prut și Nistru.

În scopul camuflării actului de răpire a aproape jumătate din Țara Moldovei, inducerii în eroare a lumii diplomatice și politice, a o face să creadă că e vorba numai de partea sudică stăpânită de turci, Rusia a botezat teritoriul dintre Prut și Nistru cu numele de *Basarabia*. Acest fapt îl recunosc și istoricii ruși. Iată aprecierea dată de L.S. Berg: *"Motivul care a determinat ca denumirea părții meridionale a acestei provincii să fie extinsă asupra întregului teritoriu este de natură politică. În conformitate cu una dintre clauzele tratatului de la Tilsit, încheiat între Napoleon și Alexandru I, Rusia se obliga să evacueze, până la încheierea păcii, trupele sale din Moldova și Muntenia. În decursul tratatelor ulterioare de la Paris, la sfârșitul anului 1807, împunătorul rus arată că în tratat nu se vorbește nimic despre Basarabia, fapt pentru care a insistat ca ea să rămână Rusiei, interpretând noțiunea de Basarabia mai larg, privind nu numai Bugeacul, ci întregul teritoriu cuprins între Nistru și Prut"*.

În Basarabia, începând cu momentul anexării și pe parcursul secolului al XIX-lea, politica țarismului a urmărit două scopuri principale. *Primul* prevedea integrarea cât mai rapidă a acestui teritoriu în structurile social-politice ale imperiului, lichidarea specificului național și rusificarea populației autohtone. *Cel de-al doilea* scop era subordonat intereselor geopolitice și strategice ale țarismului în sud-estul Europei. El presupunea crearea unei imagini atractive a modelului rusesc de bună guvernare în fața popoarelor balcanice și a românilor din Principate. Aceste două scopuri se aflau în permanentă contradicție. În primele două decenii după anexare s-a dat preferință celui de-al doilea scop, nefiind neglijat nici primul, care va fi dominant începând cu sfârșitul anilor '20 ai secolului al XIX-lea.

Politica țarismului s-a manifestat vădit în organizarea politico-administrativă, în relațiile sociale și viața național-culturală. Pentru a-și crea o imagine favorabilă în fața popoarelor din Balcani, țarismul a dus în Basarabia, după anexarea de la 1812, o politică bine camuflată. El s-a străduit să atragă simpatia populației băștinașe, în primul rând a nobilimii locale, pe care a egalat-o în drepturi cu nobilimea rusă și i-a acordat mai multe privilegii. Boierii băștinași de rang înalt din Basarabia au fost primiți în tagma nobilimii ereditare ruse, bucurându-se de mari privilegii, având și dreptul să-și aleagă mareșalul lor pe un termen de trei ani. Nobilii care îndeplineau anumite servicii în administrația de stat erau scutiți de orice impozite. Boierilor li s-au recunoscut și drepturile asupra proprietăților lor funciare.

Țăranii români basarabeni continuau să se afle în dependență față de proprietarii funciari. Pentru a curma fuga țăranilor peste Prut, țarismul a renunțat să introducă în Basarabia șerbia și, pentru o anumită perioadă, n-a permis strămutarea în această zonă a șerbilor ruși din guberniile centrale ale Rusiei. Inițial, în scopul de a avea o bază socială mai largă în ținut, nouă stăpânire a scutit populația locală pe un termen de trei ani de impozite și pe un termen de cinci ani de serviciul militar. Mai apoi, însă, țarismul a supus unei asuprii grele toate categoriile de țărani din Basarabia. Ei trebuiau să plătească pentru pământul arendat de la boieri o sumă în bani și să achite dijma în natură. Țăranii erau datori să muncească pe pământul boieresc ori mănăstiresc 12 zile pe an. Sub noii stăpâni, țăranii basarabeni trebuiau să plătească bir pentru întreținerea armatei, a cailor, a lucrătorilor administrativi, a oficiilor poștale, a drumurilor publice. Ei erau obligați să dea a zecea parte din recoltă, din fânul adunat etc. Sistemul funciar și administrativ care exista în Basarabia avea un caracter colonial.

O parte componentă a politicii sociale promovate de țarism a constituit-o *politica de colonizare* a Basarabiei cu populație alogenă. Prin aceasta se urmăreau două scopuri: crearea unui suport social al țarismului în persoana coloniștilor și diminuarea, diluarea elementului autohton. La anexarea Basarabiei, populația românească alcătuia o majoritate covârșitoare (86%). În timpul

războiului din 1806-1812 câteva mii de tătari nohai au părăsit Bugeacul, retrăgându-se la sud de Dunăre, în Dobrogea. În anii 1808-1809 autoritățile țariste transferă restul populației tătarăști din Basarabia în regiunea Taurida și în Crimeea. Teritoriul pe care îl ocupase tătarii, cât și pământurile fostelor raiale turcești au fost trecute în posesia statului rus. În loc să împartă acest pământ populației băștinașe a ținutului – moldovenilor – guvernul țarist operează strămutări masive de populație alogenă în acest teritoriu: bulgari, găgăuzi, germani, evrei, ruși, ruteni etc.

Colonizarea Basarabiei s-a efectuat sub lozincă valorificării acestor pământuri "*libere*". Într-un document al administrației țariste se scria că până în 1806-1812 Basarabia era populată insuficient. Erau, se spune, multe sate țărănești, dar acestea s-au evacuat peste Prut și ea a rămas, chipurile, "*pustie*" ("*ona pociti sovsem pusta*"). De aceea, se propunea să fie adusă aici populație rusă, care să colonizeze ținutul. De fapt, acest teritoriu nu era "*pusti*". În 1810-1814 s-au refugiat peste Prut circa 5.000 de familii pentru că se temeau de șerbia rusească, pe când majoritatea absolută a populației băștinașe a rămas în Basarabia. În 1810 în acest ținut trăiau 327.199 locuitori, dintre care doar aproximativ 5 la sută erau străini, iar restul români băștinași. Către 1817 în Basarabia erau deja circa 420.000 de moldoveni, sau 86 la sută din toată populația. Deci, nu exista necesitatea colonizării acestui ținut. Totul s-a făcut în scopuri politice, cu forța, contra voinței populației locale. Aceste scopuri au fost expuse oficial într-o instrucție dată de guvernul rus, primului guvernator al Basarabiei, Scarlat Sturdza: "*Este necesar de a atrage, în chip iscusit, atenția popoarelor de la hotare asupra regiunii acestea. Războiul din urmă a trezit mințile și speranțele moldovenilor, valahilor, grecilor, bulgarilor, sârbilor și tuturor popoarelor legate sufletește de Rusia. Bulgarii și sârbii, moldovenii și valahii au nevoie de patrie. Domnia voastră le-o poate oferi în acest ținut*".

Dintre coloniștii străini, cei mai numeroși au fost bulgarii și găgăuzii. În Basarabia ei au început să se statornicească încă la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în perioada războaielor ruso-turce. Dar colonizarea masivă a sudului Basarabiei cu populație bulgară și găgăuză s-a produs în timpul războiului din 1806-1812, patronată de comandantul-șef al armatelor ruse M. Kutuzov, apoi de amiralul P. Ciceagov, care l-a înlocuit. Acesta îl informa în vara anului 1812 pe țarul Alexandru I, că generalul Kutuzov făcuse tot posibilul să le creeze coloniștilor condiții prielnice. În zonele Cetatea Albă, Ismail și Tighina, pe o întindere de 500.000 ha, s-au stabilit 482 de familii bulgărești și găgăuze,

precum și 38 moldovenești. Numărul coloniștilor creștea rapid. Din ordinul guvernului țarist, de problemele coloniștilor bulgari și găgăuzi se ocupau ofițerii armatei ruse A. Iușnevski și D. Vatičioti. În anii 1816-1817 ei s-au adresat în repetate rânduri ministrului de interne pentru a lua măsuri de asigurare cu tot ce e necesar a coloniștilor din Balcani.

La propunerea generalului Inzov, care era interesat în colonizarea Basarabiei, în 1819 guvernul țarist a emis un ucaz cu punere la dispoziția țăranilor strămutați de peste Dunăre a toate cele necesare pentru un trai normal. Prin acest act, administrația rusă mai garanta celor sosiți numeroase privilegii: scutirea de impozite și alte prestații pentru o perioadă de 10 ani, acordarea unor imense loturi de pământ – câte 60 desetine pentru fiecare familie, a unor credite avantajoase pe termen lung, scutirea de încartiruire și de serviciul militar pentru o perioadă de 50 de ani, autonomie religioasă și culturală etc. Aceste măsuri au dus la creșterea afluxului de coloniști. Cele mai multe colonii au fost înființate în anii 1820-1822. Până în 1826-1827 bulgarii și găgăuzii au întemeiat în Basarabia de Sud 42 colonii, care numărau 24.404 locuitori. Colonizarea Basarabiei cu populație bulgară și găgăuză a luat amploare în perioada războiului ruso-turc din 1828-1829 și după terminarea acestuia, cât și după războiul din Crimeea (1853-1856). Astfel, în timp ce în 1816 în Basarabia erau circa 11 mii de bulgari și găgăuzi, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, în 83 de colonii trăiau deja peste 84 de mii. În 1853 bulgarii și găgăuzii din județele Bender, Akkerman și Ismail stăpâneau 557.608 desetine de pământ productiv. Centru al coloniștilor bulgari a devenit orașul Bolgrad.

A fost inițiată și susținută de guvernul țarist și așezarea în ținut a coloniștilor germani și evrei. Colonizarea Basarabiei cu etnici germani s-a făcut în anii 1814-1815. Aceștia veneau din ducatul Varșovia, precum și din Bavaria, Prusia și Württemberg, de multe ori părăsindu-și țara din cauza războaielor napoleoniene. Între anii 1814-1842 în Basarabia de Sud au fost înființate 24 de colonii nemțești (Friedensthal, Lichtenthal, Nennowitz, Hoffnungsthal, Gnadenfeld, Marienfeld, Rosenfeld, Olendorf, Sophienthal și altele). Numărul etnicilor germani creștea de la an la an și către mijlocul sec. al XIX-lea atinsese cifra de 40.000 de persoane, ca la 1897 să depășească 60.000. După primul război mondial în partea sudică a Basarabiei trăiau cca 100.000 de nemți.

Coloniștilor nemți li s-au acordat privilegii speciale, de multe ori în detrimentul populației locale: aceasta era silită să care din regiunile nordice și centrale ale Basarabiei chereștea pentru

construcția caselor coloniștilor nemți și să execute pentru ei tot felul de lucrări. Pe lângă privilegiile de care profătau coloniștii ruși, bulgari și găgăuzi, germanii se mai bucurau de privilegii suplimentare: împrumuturi în bani de la 270 până la 700 ruble pe cap de familie, inventar și toate cele necesare pentru construirea casei, câte 60 desetine (65 ha) de pământ din cel mai bun în folosință veșnică, scutirea de impozite și alte prestații pe un termen de 50 ani și scutire totală de serviciul militar. În 1853 coloniștii nemți dețineau deja 250 mii desetine de pământ.

Din ducatul Varșovia și din alte gubernii rusești s-a strămutat în Basarabia și populație *evreiască*, care căuta să se salveze de persecuțiile administrației rusești. Aceasta se așeza, de obicei, cu traiul în orașe. Dar au fost înființate și 16 colonii agricole evreiești, experiență care a eșuat în scurt timp.

În prima jumătate a sec. al XIX-lea în Basarabia s-au stabilit și *francezi, elvețieni, greci, sârbi, polonezi* ș.a. În satul Șabo, de unde se refugiaseră peste Prut țărani moldoveni în 1812, salvându-se de ocupația rusească, a fost înființată colonia franceză cu același nume. Coloniștii elvețieni au primit în posesiune 9.729 desetine (10.604 ha) de pământ. În anii 1924-1928 emigranții francezi și elvețieni au înființat în sudul Basarabiei satele Frerechampenoise, Paris și Brienne.

După lichidarea Secei Zaporojene de pe Nipru, unii *cazaci* își găsiseră refugiu în Dobrogea. După 1812 țarismul contribuie la transferul acestora în sudul Basarabiei. Au fost întemeiate 10 stanițe de cazaci, din care s-a format așa-numita "*oastea căzăcească de pe Dunăre*". Din Podolia și Pocuția veneau în Basarabia, stihiiic, rutenii (ucrainenii). Aceștia se stabileau cu traiul, mai cu seamă, în județul Hotin.

Cel mai mare aflux de coloniști străini venea, însă, din guberniile rusești. Rușii soseau în Basarabia pe două căi: stihiiic și organizat. După 1812 încoace au început să vină în număr mare șerbi fugari din guberniile centrale ale Rusiei și Ucrainei. Ei fugeau de pe domeniile moșierești, salvându-se de tratamentul inuman la care erau supuși sau de serviciul militar de 25 de ani. Printre fugari erau și mulți dezertori din armată. Numai între anii 1834-1854 au fost prinși de către guvernatorul P.I.Fiodorov și trimiși înapoi în guberniile rusești vreo 48.000 de persoane. Cu toate acestea, afluxul imigrărilor spontane n-a putut fi stopat, pe teritoriul Basarabiei statornicindu-se o masă considerabilă de țărani din Ucraina și Rusia. Moșierii ruși luau măsuri pentru căutarea și

înapoierea țăranilor fugari. Ca să evite aceasta, fugarii se înscriau ilegal în obștile locale de țărani moldoveni, mai ales în județele Akkerman, Bender, Hotin și Ismail. Totodată, țarismului îi convenea să populeze ținutul cu asemenea coloniști, care nu pretindeau careva cheltuieli din partea statului. Printr-un ucuz din 31 octombrie 1817 guvernul țarist a interzis moșierilor ruși să-i caute pe țărani fugari pe teritoriul Basarabiei.

Nefiind satisfăcut de colonizarea stihiiică, țarismul a recurs la colonizarea organizată a ținutului. Coloniștii aduși de autorități erau așezați, de regulă, pe imensele domenii ale demnitarilor ruși, în special, în sud, unde era o lipsă acută de brațe de muncă. O parte dintre coloniști erau împrumătăriți din contul domeniilor statului. În 1823, la propunerea contelui Voronțov, care era general-gubernator al Novorosiei și rezident împuternicit al regiunii Basarabia, din guberniile centrale ale Rusiei au fost strămutați în Basarabia peste 20 mii de țărani. Fiecare familie a primit câte 30 desetine de pământ, fiind scutiți timp de 3 ani de impozite. Țărani ruși au fondat circa 100 de localități, majoritatea în județele Akkerman, Bender și Hotin. În 1859 în aceste județe trăiau de acum mai mult de 67 mii de țărani ruși colonizați, având în posesie 284 mii desetine de pământ. Dacă după anexare, recensământul rusesc arăta 36.000 de slavi în Basarabia, atunci în 1858 erau deja 146.000, iar la sfârșitul secolului între Prut și Nistru trăiau mai mult de jumătate de milion de ruși și ucraineni. În persoana acestor coloniști, autocrația țaristă își crea un bastion de nădejde pentru lupta împotriva mișcării de eliberare națională a românilor basarabeni.

Strămutând țărani din guberniile centrale rusești, țarismul urmărea în primul rând să deznaționalizeze populația băștinașă, și să slăbească mișcărilor țărănești din guberniile centrale. Colonizarea Basarabiei cu străini se făcea intens, în mod bine dirijat de guvernul țarist, încât aici procentul de colonizare era mai mare decât în guberniile Taurida, Herson și Ekaterinoslav.

După anexare, populația Basarabiei sporea rapid, atât pe cale naturală, cât mai ales în rezultatul afluxului de coloniști (mii):

1810	1812	1817	1850	1856	1897	1914
340	327	500	873	990	2000	2600

Creșterea numărului populației în Basarabia era ceva mai intensă decât în Rusia luată în ansamblu. În 60 de ani populația Rusiei a crescut de două ori, iar a Basarabiei în 50 de ani (1812-1861), de aproape patru ori.

Colonizarea ținutului s-a efectuat în detrimentul băștinașilor, care erau discriminați în toate. Aspectul discriminator al politicii coloniale a țarismului și-a găsit expresie în avantajele de care se bucurau coloniștii. Spre exemplu, atunci când țaranii strămutați în Basarabia primeau de la 30 până la 60 desetine de pământ, țaranii băștinași dispuneau doar de 3-10 desetine. Discriminarea românilor o demonstra și *sistemul fiscal*. Dacă țaranii moldoveni, care dispuneau de cele mai mici loturi, erau obligați să plătească statului în anii 40-60 ai sec. al XIX-lea diferite impozite și dări în sumă de 23 ruble 61 cop., apoi coloniștii doar 12 ruble 30 cop.

Colonizarea cu străini a contribuit la "*împeștrirea*" populației Basarabiei și acutizarea în acest ținut a *lipsei de pământ*. Către 1905 Basarabia se plasa pe primul loc printre guberniile europene ale Imperiului Rus după numărul țăranilor fără pământ: în Basarabia – 23%, iar în mediu pe Rusia europeană – 7%. În unele județe centrale și nordice numărul țăranilor fără pământ atinsese un nivel catastrofal. De exemplu, în 1893, în județul Bălți nu aveau pământ circa 34,1 la sută, iar în Soroca – 39,5 la sută dintre familiile țărănești. Din această cauză mulți moldoveni de prin părțile Orheiului, Sorocii și Hotinului plecau în Caucaz, unde până astăzi se mai află așezări moldovenești. Și fiindcă țaranii băștinași ajunseseră fără pământ în propria lor țară, guvernul țarist le-a oferit pământ în regiunile îndepărtate ale Imperiului Rus: Siberia și Kazahstan. Într-o perioadă scurtă (1906-1914) au fost strămutate încolo 9,5 mii de familii, aproximativ 60 mii de persoane. Aceasta a fost una dintre marile tragedii ale populației băștinașe, generată de politica colonială a țarismului.

Șeful secției strămutări din Semipalatinsk relatea în octombrie 1910, că bieții români basarabeni, nimerind în condițiile aspre din nordul regiunii, în cel mai bun caz își vor deplânge amarnic soarta, în cel mai rău – vor pieri de scorbut și de tifos. Colegul său din Amur, printr-o telegramă, atrage atenția direcției asupra deplinei neputințe "*a moldovenilor strămutați din gubernia Basarabia, care pe lângă faptul că nu cunosc limba rusă, nu suportă clima din Amur și duc o viață de mizerie*".

Politica discriminatorie, de deznaționalizare este ilustrată și de practica limitării trecerii la oraș a țăranilor băștinași, efectuată, chipurile, în "*interesul*" boierilor basarabeni, ca aceștia să nu fie lipsiți de brațe de muncă. Deja în 1813 guvernatorul Harting a interzis să li se facă țăranilor moldoveni viză de reședință în orașele Chilia, Tighina, Cetatea Albă, Ismail. Ordine și legi de circulație locală, care puneau nenumărate obstacole stabilirii țăranilor la oraș, au fost emise în anii 1841 și 1846. Este clar de

ce. Astfel, creșterea populației orășenești se producea doar pe seama alogenilor. Către anul 1897 românii reprezentau numai 14,2 la sută din populația orașelor basarabene. Procesul deznaționalizării prin colonizare și discriminarea băștinașilor este și mai vădit dacă analizăm componența populației ținutului. De la 86 la sută cât reprezentau ei în 1817 (conform recensământului efectuat de autoritățile țariste în anii 1816-1817) s-a ajuns la 66,4 la sută în 1862. În persoana coloniștilor țarismul și-a creat astfel un sprijin de nădejde al intereselor sale. Deznaționalizarea, rusificarea și asimilarea românilor împiedica o eventuală împotrivire regimului și politicii coloniale a țarismului.

Stăpânirea rusă în Basarabia a avut o înrăurire negativă asupra culturii și vieții spirituale în general, cu efecte dezastruoase îndeosebi asupra învățământului, bisericii, limbii și literaturii române. Rusificarea s-a resimțit mai puternic în mediul urban, ducând la alterarea vieții culturale românești, infectarea ei cu elemente străine și neadecvate românilor, la marginalizarea ei în ansamblu.

Scoala ca instituție de cultură, prin politica stăpânitorilor, s-a transformat treptat într-un instrument de deznaționalizare și de rusificare a românilor basarabeni. Scopul ofensivei asupra spiritului național român îl demonstau chiar documentele oficiale. Conform mărturiilor lui Batiuşkov (funcționar rus în Basarabia) planul de învățământ era întocmit în așa fel încât "*să poată nădăjdui ca tânăra generație moldovenească din Basarabia să fie crescută în spiritul curat rusesc și să se contopească în mod organic cu patria comună – cu Rusia*". Așadar, este vorba despre un scop bine definit, confirmat și de alte scrieri ale acestui demnitar rus. "*Dacă voim ca Basarabia, – scria el, – să se contopească pe deplin cu Rusia, atunci trebuie, prin intermediul școlilor, să ne grăbim a face ca măcar jumătate din țăranii moldoveni să devină ruși. Spre această țintă tinde tocmai sistemul de învățământ public...*".

Profitând de faptul că la 1812, când Basarabia a fost cotoșită de ruși, aici n-a existat un sistem de învățământ organizat și subvenționat de stat, noii stăpâni și-au asumat funcția de "*luminători*" ai românilor, afirmând că aici n-au existat nici școli și nici știutori de carte, că inclusiv boierimea română era incultă și analfabetă. Autoritățile ruse doreau cu orice preț ca istoria sa consemneze că "*gloriosul*" imperiu a fost nu numai "*eliberatorul*" românilor de sub jugul turcesc, dar și "*luminătorul*" lor. Și toate acestea pentru a ademeni alte popoare să împărtășească soarta românilor basarabeni.

Acest popor pe care-l tratau ca lipsit de cultură, dăduse Rusiei, în secolele anterioare, mari

personalități culturale, cu care aceasta avea toate motivele să se mândrească nu numai la ea acasă, ci și în lume: un Nicolae Milescu-Spătarul, un Petru Movilă, un Herescu sau, mai ales, un Dimitrie Cantemir, care intraseră de mult în panteonul marilor valori spirituale rusești și ale culturii universale. Aceștia nu s-au format în Rusia, ci în Moldova, unde existau puternice tradiții cărțurărești, îndeosebi vechile școli de pe lângă biserici și mănăstiri, și cea de la Iași. Boierii moldoveni știau, în marea lor majoritate, să scrie și să citească, unii fiind oameni foarte instruiți, chiar cu studii în străinătate, fapt demonstrat de numeroase documente și acte de administrație.

Bisericile, și îndeosebi mănăstirile din Moldova, inclusiv cele din Basarabia, fuseseră, încă cu multe secole în urmă, puternice centre spirituale, unde s-au scris cronicile neamului și cărțile bisericești, adevărate monumente de cultură și artă. Preoții și călugării nu numai că știau scrisul, cititul și cântatul, dar aveau și un nivel avansat de cultură. Cunoșteau slavonă, greacă și latină, istorie universală, logică, filosofie și geografie etc.

În anul 1813, stăpânirea rusă a înființat la Chișinău un seminar teologic din nevoia de a forma clerici și funcționari cunoscători ai limbii ruse. Seminarul a cunoscut mai multe transformări, fiind pe parcursul celor 106 ani de ocupație rusească, singura instituție de acest gen în Basarabia. Numărul absolvenților acestuia, însă, era foarte mic. La început – 10, apoi – 12, iar în anul 1831 avea doar 27, dar nici unul nu era român băștinaș. Ulterior, s-au înființat și instituții laice de învățământ, de un grad mai avansat: în 1833 o școală secundară la Chișinău (după 1918, liceul "*Bogdan Petriceicu-Hasdeu*"); în 1871 un gimnaziu; în 1873 un liceu real rusec, etc. Astfel, că în anul 1912 (după o sută de ani de la anexare) funcționau în Basarabia 7 licee clasice și 4 licee reale. De acestea beneficiau în special copiii funcționarilor ruși, ai marilor proprietari și ai orășenilor înstăriți.

Dezvoltarea social-economică a Basarabiei necesita înființarea unor școli cu profil de specialitate. Astfel, au luat ființă o școală normală, 2 școli de desen și pictură, o școală medie de muzică, una tehnică și una de viticultură, 3 școli de agricultură și 2 școli comerciale. Ce însemnau toate aceste școli? Erau multe sau puține față de nevoile populației provinciei? Raportate la România și îndeosebi la Europa, ele erau prea puține.

Realizarea scopului stabilit – rusificarea, decurgea treptat. Faptul că la 1812 limba română era recunoscută oficial, a impus și păstrarea ei un timp în școală, dar numai în cele rudimentare, de

învățare a scrisului și cititului. Din anul 1828, încep să fie deschise în centrele județene școli elementare cu predare în limba rusă. În anul 1841, o parte a marilor boieri români din Basarabia se adresează către stăpânirea rusă, solicitând ca în școlile elementare să fie promovați profesori de limbă română și să se aducă manuale în limba română. Răspunsul autorităților a fost negativ.

Procesul de rusificare a școlii, ofensiva împotriva limbii române a luat proporții în deceniul al VII-lea. Acest fapt nu este întâmplător. Unirea Principatelor Române și constituirea în anii 1859-1862 a statului modern român, care devenea centru de influență și atracție pentru românii de pretutindeni, accelerând și tendințele unioniste ale românilor basarabeni, a îngrijorat mult țarismul și cercurile imperiale șovine. Documentele oficiale, ordinele demnitarilor ruși au fixat acest moment. Vizitând, în 1867, așezămintele școlare din districtul de învățământ Odesa, din care făcea parte și Basarabia, contele D. Tolstoi a remarcat faptul că moldovenii dintre Prut și Nistru "*...deși locuiesc de mult în Rusia nu posedă toți limba rusă, slujba bisericească în unele parohii ortodoxe se face până acum în limba moldovenească și că este absolut necesar a se pune capăt acestei despărțiri de stat, întrucât, acum poate mai mult ca oricând, cultura rusă a moldovenilor din Rusia a căpătat o semnificație politică, deoarece unirea Moldovei cu Valahia și formarea unui principat aproape neatârnat și puțin binevoitor pentru noi, produce o acțiune de atracție vădită și asupra vecinilor moldoveni din Basarabia*".

Reacția administrației din Basarabia la astfel de indicații a fost promptă. Politica de rusificare în ținut se înaprește. În 1866 este suprimată predarea limbii române în liceul regional din Chișinău, iar în 1867 – în Seminarul teologic și ulterior în școlile județene. Începând cu 1867, în scurt timp, limba română a fost scoasă din toate școlile. În anul 1871, din porunca episcopului Pavel Lebedev, au fost desființate toate școlile bisericești în limba română, lăsând doar pe cele slavo-ruse.

Tendința rusificării basarabenilor prin intermediul școlii a fost caracteristică pentru toată perioada de dominație a țarismului în ținut. La 1872, guvernatorul civil al Basarabiei, într-un raport adresat țarului Alexandru al II-lea (1855-1881), referindu-se la învățământul de aici, nota fără echivoc și oarecare camuflare că "*...în special școala publică, este cel mai sigur instrument de rusificare a populației*".

Politica rusificării populației Basarabiei avea, însă, de învins și unele bariere. Silințele rusificatorilor de a izgoni limba română din școlile

primare de prin satele basarabene nu aveau succes întotdeauna, deoarece copiii își păstrau limba maternă. Chiar dacă frecventau școala rusă, acasă ei vorbeau românește. Acest fapt îl demonstrează rapoartele inspectorilor școlari. Unul dintre aceștia, pe la 1875, după ce a vizitat școala primară din Târnova (județul Soroca) a raportat "...cu toate că învățătorul Dubina activează la această școală de cinci ani, copiii moldovenilor nu înțeleg rusește..." și a făcut concluzia că "*desigur, învățătura s-a predat în limba moldovenească*".

În pofida interdicțiilor au continuat să existe și școli moldovenești, care funcționau, clandestin, pe lângă mănăstiri, sub îngrijirea și conducerea unor călugări patrioți. Aici învățământul era, totuși, mai limitat: el se rezuma la ceea ce puteau oferi cărțile bisericești (ceaslovul, psaltirea etc.). În mod sigur, guvernul rus avea de așteptat mult și bine atingerea scopului. Rusificarea învățământului, lipsa de școli în limba maternă au constituit un obstacol serios în răspândirea științei de carte și a culturii în ținut. Drept confirmare servesc datele *recensământului din 1897* care consemnau că 81,8% din populația bărbătească și 96% din cea feminină era analfabetă. Printre români doar 10,5 la sută bărbați și 1,7 la sută femei știau carte, pe când la ruși acest nivel era respectiv 39,9% și 21,1%.

De prin anii 60-70 nu funcționa nici o școală moldovenească, limba română fusese eliminată și din programele școlare, ca obiect de studiu. Guvernatorul regiunii Odesa, vizitând Basarabia în 1886 a fost nevoit să informeze Petersburgul, că "printre populația locală nu se observă rezultatele instruirii, deoarece predarea se face în limba rusă, pe care n-o cunosc locuitorii băștinași". În 1898 înșiși funcționarii upravei guberniale de zemstvă constatau că "*un obstacol în procesul de instruire în școlile noastre, obstacol destul de serios este necunoașterea totalmente de către copii a limbii ruse, în care se efectuează instruirea*". Atitudinea vădit antinațională a diriguitorilor învățământului din Basarabia o demonstrează și faptul că spre sfârșitul sec. al XIX-lea zemstva din ținut ocupa ultimul loc printre guberniile Imperiului Rus, având la activul său cel mai mic număr de școli și cele mai mizere cheltuieli pentru învățământul public. Zemstvele din Basarabia nu se ocupau de organizarea învățământului primar, destinat maselor largi. În rezultat, 80% dintre copiii de vârstă școlară nu frecventau școala.

Astfel, sub stăpânirea Imperiului Rus, moldovenii n-au avut, timp de o sută de ani, nici o școală destinată culturii lor naționale și peste 50 de ani, nici o școală în care să se predea limba lor maternă măcar ca o simplă curiozitate lingvistică. Din cele 1.007 școli, câte erau în anul 1912, majoritatea (70%) funcționau în localitățile cu

populație românească, fiind întreținute prin donațiile băștinașilor, dar erau școli cu predarea exclusivă în limba rusă.

Desigur, prin întreaga sa organizare, prin mijloacele folosite, învățământul urmărea în primul rând nu scopuri iluministe, ci rusificarea românilor din Basarabia. În anul 1874 a fost extinsă asupra Basarabiei și reforma *militară* care prevedea satisfacerea serviciului. De acum tinerii români și germani din Basarabia erau obligați să-și satisfacă serviciul militar, de care fuseseră scutiți mai înainte, ceea ce avea ca urmare plecarea lor pentru șapte ani din Basarabia, de cele mai multe ori în regimentele din Orientul îndepărtat. Mulți dintre ei plecau ca români "*întregi*" și se întorceau ruși "*pe jumătate*".

Politica de rusificare a afectat, nu în ultimul rând, și *biserica*. Dacă primii mitropoliți – Gavriil Bănulescu-Bodoni și Dimitrie Sulima se mai ocupau de editarea cărților bisericești în limba română, pregătind preoțimea pentru a oficia serviciile divine în limba băștinașilor, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea limba română a fost izgonită și din biserică. Întreaga politică rusească față de instituția bisericii este caracterizată sugestiv de către *Zamfir Arbore*: "*Rusia pravoslavnică, care își însușise rolul de protectoare a bisericii de la Răsărit, în afară de imperiu nu s-a ocupat niciodată serios de îmbunătățirea situației economice a bisericilor din Basarabia. Biserica, pentru guvernul rus a fost o armă de rusificare a popoarelor subjugate așa că, punând mâna pe Basarabia, prima grijă a Imperiului Rus a fost deznaționalizarea clerului și rusificarea poporului român prin ajutorul bisericii. Așa, încetul cu încetul, au fost scoase din bibliotecile bisericești și școlare cărțile bisericești românești, înlocuindu-se cu altele, rusești, limba română la început tolerată, fu în urmă interzisă în școală, iar călugării fură obligați să învețe limba rusă*".

După ocuparea Basarabiei de către Rusia, mitropolitul *Gavriil Bănulescu-Bodoni* și-a mutat reședința de la Iași la Chișinău, iar biserica basarabeană a fost trecută, cu încălcarea tuturor canoanelor ecleziastice, sub jurisdicția sinodului din Petersburg, care a aprobat înființarea eparhiei Chișinăului și a Hotinului cu subordonarea și a bisericilor dintre Nistru și Bug. Cu toate marile lui merite anterioare, episcopul *Gavriil Bănulescu-Bodoni* poate fi învinuit că s-a aliniat mult prea ușor la interesele stăpânirii rusești în Basarabia. Atitudinea sa se explică prin faptul, că deși născut în anul 1745 la Bistrița, în Transilvania, funcționase încă din 1782 în Rusia la Poltava și Ekaterinoslav, iar din 1799 ca mitropolit al Kievului. Slujitor al bisericii cu merite deosebite, și-a pus calitățile excepționale

mai mult în slujba asupritorilor neamului său decât în interesul și în apărarea consăngenilor.

Mitropolitul s-a preocupat de asigurarea bazei materiale, corespunzătoare noilor forme organizatorice. Din primii ani ai stăpânirii rusești, la Chișinău, s-au construit numeroase clădiri în care s-au instalat reședința eparhială, o biserică și o tipografie. Toate acestea s-au realizat din cheltuielile locale fără nici un ajutor din partea puterii centrale rusești. Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a îngrijit de construcția unui număr important de biserici. Pe lângă cele 749 locașe existente în Basarabia s-au mai construit încă 200, astfel că fiecare sat a ajuns să aibă o biserică. Un interes deosebit l-a manifestat mitropolitul pentru pregătirea slujitorilor bisericii basarabene. În anul 1813, el a înființat un seminar teologic la Chișinău. De menționat, că Gavriil Bănulescu-Bodoni a fost singurul român care a deținut această înaltă funcție în ierarhia bisericească din Basarabia sub stăpânirea rusească, cum de altfel Scarlat Sturdza a fost singurul român, guvernator al provinciei în toată perioada de ocupație.

În anul 1821, în scaunul eparhiei din Chișinău a urmat *Dimitrie Sulima*, care a condus biserica ortodoxă a Basarabiei până în anul 1844, respectând în general normele și regulile de organizare și de conducere stabilite în timpul predecesorului său. Pentru a nu-i pierde pe credincioșii români, episcopul D. Sulima a fost nevoit să învețe limba română și să traducă în românește numeroase cărți religioase, să officieze slujbe și să țină predici în română.

Proporții amenințătoare capătă politica de rusificare a bisericii ortodoxe românești din ținut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Preoții care se eschivau să officieze serviciul divin în limba rusă erau concediați sau exilați în alte gubernii – Pskov, Luțk, Simferopol, Minsk (printre ei pot fi numiți Vasile Zubcu, Ioan Untu, Dimitrie Tutunaru, Ion Popovici, Grigore Călin ș.a.).

În perioada 1844-1858, biserica ortodoxă din Basarabia a fost condusă de arhiepiscopul *Irinarh Popov*, a cărui preocupare de bază a fost rusificarea cu orice preț a bisericii și a slujitorilor ei (preoții mai erau în majoritatea lor români). Cei care nu cunoșteau limba rusă erau înlocuiți cu preoți ruși sau rusificați. În toate funcțiile înalte de rectori și profesori ai seminarului, de înalți funcționari guberniali și ținutali ai bisericii etc., erau promovați ruși sau vorbitori ai limbii ruse. Românii au rămas doar în funcții mărunte, locale, din târgușoare și sate. Cu toate acestea, măsurile de deznaționalizare, avansau foarte încet și cu efecte minime. Politica de deznaționalizare a românilor inclusiv prin

rusificarea bisericii basarabene, a fost continuată în anii 1858-1871 de *Antonie Sokotov*.

Cu episcopul *Pavel Lebedev* (1871-1882) procesul de rusificare a bisericii și a intelectualității românești din Basarabia a cunoscut faza sa de maximă intensitate, cu efecte devastatoare pentru întreaga evoluție ulterioară a vieții culturale și spirituale de aici. Cu venirea lui începe o adevărată prigoană împotriva a tot ce era românesc. Printre măsurile urgente, luate de episcopul Pavel Lebedev, a fost aducerea în Basarabia a unui mare număr de preoți ruși și a numeroși funcționari, pe care i-a numit în posturile cele mai importante. El a desființat catedra de limba română de la Seminarul teologic din Chișinău, a închis (1882) vechea tipografie eparhială inaugurată în 1813, a suprimat ediția moldovenească a revistei eparhiale. (*Buletinul eparhiei Chișinăului și Hotinului*, ce apărea de la 1858 în rusă și română). În politica sălbatică de deznaționalizare, autoritățile bisericești ajung până la a da poruncă bisericilor moldovenești de la sate, să trimită la arhiepiscopia din Chișinău toate cărțile bisericești moldovenești, sub pretext că în ele sunt multe greșeli. Apoi au fost arse de Pavel Lebedev timp de 7 ani în sobele Mitropoliei, încălzind cu ele palatul. În decurs de 12 ani zelosul arhipăstor a închis și 340 de biserici.

O serie de măsuri au fost luate și împotriva mănăstirilor care căutau să rămână centre de rezistență ale românismului. Stareții acestora au fost mutați sau scoși din slujbe. Călugării băștinași au fost obligați să învețe rusește, iar pe lângă mănăstiri au fost înființate școli primare ruse, întreținute pe cheltuiala acestora cu cadre didactice de origine rusă. Călugării ruși mai erau folosiți de episcop și ca informatori și spioni. Clericii români erau obligați ca în familie să vorbească cu copiii lor numai rusește sau să-i trimită de mici la școlile rusești de pe lângă mănăstiri. Pentru a-i izola pe copii de mediul românesc, s-au înființat internate, unde erau supravegheați mai ușor și obligați să vorbească rusește.

În anii 1898-1904, în fruntea bisericii ortodoxe din Basarabia s-a aflat *Iakov Piatnițki*. Acesta s-a remarcat prin lupta împotriva sectanților. Cu el se încheia o epocă de puternice acțiuni desfășurate de către administrația și biserica rusă pentru deznaționalizarea românilor din Basarabia și a bisericii lor, acțiuni ale căror rezultate au fost din fericire pentru noi doar parțiale și lipsite de profunzime. Ca o confirmare este faptul că în 1900 episcopul Iakov Piatnițki, constatând că majoritatea românilor nu cunoșteau rusa, a cerut sinodului rusesc să aprobe tipărirea unor cărți în limba română cu litere chirilice. Și urmașul său, episcopul *Vladimir*

Sinkovski (1904-1908), la insistența a numeroși credincioși români din Basarabia a făcut demersuri pe lângă sinod, obținând în anul 1905 aprobarea de a se tipări în limba română o evanghelie, o psaltire și alte cărți de cult.

Reacțiunea șovină și rusificarea și-a lăsat amprenta și asupra *presei, literaturii, artei naționale*, importante domenii ce țin de spiritualitate. A fost interzisă categoric editarea ziarelor și cărților în limba română. Biblioteca publică din Chișinău nu procura cărți de peste Prut. Din cele 20.000 de cărți din fondul ei, la sfârșitul sec. al XIX-lea nu era nici o carte românească. Se făcea tot posibilul pentru a izola românii basarabeni de cei din România și această politică se manifestă mai ales după unirea Principatelor. Nu puține eforturi au fost depuse pentru a preîntâmpina pătrunderea presei românești în Basarabia, pentru a împiedica venirea aici a teatrelor și trupelor artistice din Iași și București. La intervenția guvernului țarist a fost închisă gazeta "*Basarabia*", editată la Iași de către un grup de intelectuali în frunte cu Zamfir Arbore și care descria situația din ținut. Trupele teatrale, erau admise doar cu condiția ca spectacolele și concertele să fie prezentate numai la Chișinău, unde procentul românilor era neînsemnat. La reprezentații asista un jandarm rus, care cunoștea limba română, ca nu cumva artiștii din România să spună ceva ce ar exalta sentimentele naționale ale românilor basarabeni. Nu rareori solicitările trupelor teatrale erau respinse. Astfel, în 1885 guvernatorul Novorosiei și Basarabiei N. Roop a respins cererea trupei de operetă română, motivând "*că mult dorita însușire a limbii ruse de către moldovenii basarabeni decurge foarte încet*".

Mult și multe s-au rusificat în Basarabia în cei peste o sută de ani de stăpânire străină. Dar în pofida acestei politici feroce de deznaționalizare și asimilare, sufletul, cugetul, simțirea românească, conștiința apartenenței la un neam latin n-au putut fi rusificate. Basarabia își păstrează caracterul etnic românesc, românii continuând să constituie populația majoritară a ținutului.

Pentru confirmarea celor expuse mai sus aducem un pasaj din lucrarea eminentului umanist rus N.N. Durnovo¹: *Reflecții despre Basarabia. Anul 1912*, scrisă atunci, când într-o atmosferă de adevărată psihoză imperială, în Rusia se făceau pregătiri pentru festivitățile prilejuite de împlinirea unui secol de la răpirea Basarabiei:

"...Stăpânind 100 de ani Basarabia, ce-am făcut noi oare pentru populația românească și pentru dezvoltarea ei culturală? N-am făcut nimic, căci toate școlile înființate de noi în Basarabia au ca scop transformarea românilor basarabeni în velicoruși, ceea ce nu ne va reuși.

Timp de peste 90 de ani, mai bine de un milion și jumătate de români din Basarabia sunt lipsiți de clerul lor. Cu toate legile fundamentale ale imperiului, legi care consfințesc tuturor naționalităților din Împărăția rusească dreptul de a avea conducătorii lor spirituali, moldovenii ortodocși nu au nici un episcop național sau măcar pe unul care să cunoască limba română. Acela care a fost prin Basarabia știe ce biserici-bordeie au românii și câte biserici au fost desființate sau chiar rase de pe fața pământului.

(...) *Moldovenii în ochii actualului arhiepiscop de Chișinău (Serafim – n.n.) sunt separatiști (adică doresc separarea de Rusia și alipirea la România – n.n.) și din această cauză, cele mai alese forțe spirituale și culturale sunt izgonite de el din Basarabia. Limba românească este scoasă din biserică, iar despre vreo propovăduire în limba română nici vorbă nu poate fi.*

(...) *Basarabia a fost ruptă din Principatul Moldovei, prin care trupele rusești au trebuit să treacă în timpul războiului dintre ruși și turci (1806-1812). Evident, Rusia, în 1812, ar fi putut alipi întreaga Moldovă, dar această alipire ar fi constituit un rapt și mai mare și nu un drept de război, că nu ne băteam cu moldovenii.*

Oricât de mic ar fi un popor, el are, totuși, dreptul să pretindă stimă, el se mândrește cu existența sa și nu poate servi drept gunoi al rușilor, germanilor, maghiarilor sau al oricărui alt străin. România are dreptul să se mândrească, și are cu ce. Cea mai de seamă mândrie a românilor e că nu și-au schimbat credința părinților lor, nu le-a fost inundată țara cu tot felul de secte și nu s-au amestecat cu naționalitățile înconjurătoare. (...)

În ceea ce privește starea culturală, Basarabia a rămas cu mult în urma României. Astăzi Chișinăul a depășit Iașul. Dar nu poate exista o comparație. Iașul e un oraș curat și frumos din toate punctele de vedere, cu multe biserici și statui, universitate și alte instituții superioare de cultură, în timp ce Chișinăul a rămas un oraș primitiv. Creându-l acum o sută de ani, noi (rușii – n.n.) n-am fost în stare să-l ridicăm la înălțimea orașelor europene, iar populația rusească emigrată, cu funcționarii ei rusificatori, n-a ridicat nici bunăstarea materială, nici pe cea morală a poporului. Cum s-ar putea, prin urmare, ca un asemenea popor să nu se gândească la separatism? El nu întâlnește în biserică sa decât arhieriei despoți, inamici ai naționalității și ai limbii sale.

Noi nu credem că în România s-a pierdut credința cea adevărată, căci dacă ar fi fost așa, atunci bisericile ei ar fi înfățișat, peste tot un tablou jalnic, și ar fi fost asemenea celor din Basarabia. Cât privește înapoierea Basarabiei către România,

nu e aici cazul să mai vorbim.

Toate cărțile sfinte de pe la toate bisericile moldovenești, tipărite cu litere chirilice în limba română au fost depuse la mitropolia din Chișinău unde arhiepiscopul Pavel, în scurgere de 7 ani, le-a ars, încălzind cu ele palatul mitropoliei.

Poporul din Basarabia, din cauza rusificării silnice, e transformat într-o hoardă de robi muți și ignoranți. Acestui popor i s-a interzis să învețe în limba sa maternă în școli, i s-a interzis să se roage lui Dumnezeu în graiul părinților săi; sute de mii de desetine (hectare) din pământul său au fost împărțite coloniștilor ruși, bulgari și germani și aceasta în scop de a-i sili să-și părăsească țara. Numai într-un an, 855 de familii țărănești au trebuit să plece în Siberia pentru a o coloniza. Bieții oameni își lasă holdele roditoare pentru că nu mai pot trăi în țara lor.

Când mă copleșesc câteodată amintirile, îmi apare una dintre ele, cea mai plăcută pentru mine: o grămadă de copii, într-un sat moldovenesc de pe malul Nistrului – aceste flori pământene ale Basarabiei – ieșind de la școală scufundați în lumina soarelui, jucându-se și gângurind românește, pe când învățătorul lor, un tânăr idealist rus, venit de curând în Basarabia, îmi povestește cu lacrimi în ochi, ce durere îl cuprinde: "Doar asta e ca și cum m-aș fi dus în Spania să-i învăț pe copiii de acolo rusește. M-am văzut silit să-nvăț, mai întâi, eu însumi, moldovenește". Și bietul apostol al ministrului rus de învățământ a început deodată, să-mi spună vesel niște zicători și cântece moldovenești la auzul cărora, toți copiii, au alergat spre noi, cei doi ruși, ascultând cu bucurie și mândrie pe elevul lor comun. Un băiețel, mic dar serios, a vrut să-l corijeze pe învățător, dar l-au oprit colegii săi. Atunci i-am dat eu voie să vină la mine, l-am sărutat și l-am rugat să-mi spună ce observații și corecturi vroia să facă.

Și ne-a dat, acest băiețel, o lecție bună, mie și învățătorului. El a făcut să mi se descopere niște legi firești ale limbii române populare, ne-a deschis o fereastră de etnografie și folclor – nu-mi amintesc amănuntul – dar mi-a fost rușine, el avea în căpșorul lui o întregă lume națională, lume pe care noi n-o cunoșteam, lume care, în limba lui de copil, era atât de frumoasă și care avea să dispară în Basarabia din vina noastră!...

Atunci am înțeles eu păcatul acela imens care se face în Rusia privind pe românul basarabean. Am studiat geografia și istoria acestei țări și am ajuns la convingerile mele de astăzi. Acum, când îmi amintesc de băiețelul acela mă așez la masă și scriu pentru a mia și una oară că **Basarabia trebuie să fie românească**".

Citind aceste "Reflecții", atât de emoționante pentru oricine dintre noi, fără să vrei te gândești: cât de actuale sunt ele!

NOTE. ¹*Nicolai Nicolaevici DURNOVO (1876-1937) este un cunoscut filolog și istoric rus, membru-corespondent al Academiei de Științe din Rusia, profesor universitar la Moscova, Saratov și Minsk. S-a ocupat îndeosebi cu dialectologia și istoria limbii materne, cu probleme de lexicologie (a întocmit un dicționar ceh-rus) și lingvistică generală (e autorul unui prim dicționar de terminologie lingvistică) în Rusia. Dar mai presus de toate a fost un mare umanist și cea mai bună dovadă în acest sens o constituie atitudinea sa față de nevoile și aspirațiile popoarelor încorporate, prin violență și violență, în Imperiul Rus. Nu este întâmplător faptul, că scurt timp după puciul bolșevic din octombrie 1917, când au început a se contura tot mai înfiorător parametrii noului imperiu roșu, – N.N. DURNOVO a rupt-o pentru totdeauna cu patria ce se clădea pe osemintele și sângele luptătorilor pentru libertate, emigrând în Europa.*

Bibliografie

1. **Dragnev D., Varta I.** Istoria românilor. Epoca Modernă. Chișinău, Civitas, 2000.
2. **Ciobanu Ș.** BASARABIA (populația, istoria, cultura). Chișinău, Știința, 1992.
3. **Ciobanu Ș.** Basarabia. Chișinău, Universitas, 1993.
4. **Hitchins K.** România 1866-1947. București, HUMANITAS, 1998, p. 241-252.
5. **Nouzille J.** Moldova istoria tragică a unei regiuni europene. Chișinău, Editura Prut Internațional, 2005.
6. **Pop I.** Basarabia din nou la răscruce. București, Editura DEMIURG, 1995.
7. **Nistor I.** Istoria Basarabiei. Chișinău, Cartea moldovenească, 1991.
8. **Boldur A.** Istoria Basarabiei. București, 1992.
9. **Bruhă M.** Rusia, România și Basarabia: (1812, 1918, 1924). Chișinău, Universitas, 1992.
10. **Morar A.** Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993). Chișinău, Universul, 1995.
11. **Postarenco D.** O istorie a Basarabiei în date și documente (1812-1940). Chișinău, CARTIER, 1998.
12. **Scurtu I.** (coordonator). Istoria Basarabiei de la începuturi până la 1998. București, Editura SEMNE, 1998.
13. **Basarabia și basarabenii.** Chișinău, 1991.
14. **Istoria românilor (coordonatori: Ion Agrigoroaiei, Ion Toderășcu).** Iași, 1996.
15. **Iorga N.** Neamul românesc în Basarabia. București, Editura Fundației culturale române, 1995

Recomandat spre publicare: 23.06.2009.